

The Role of Monks in the Conservation of Local Plants and Religious Rituals and Folk Agriculture

Phra Komsan Jalearnwong^{1*} Anek Yai-In¹ Daonue Bootsitha¹ and Phramaha Phisut Sitthimethi¹

¹ Faculty of Social Sciences, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

* Corresponding author. E-mail: sonpkk@hotmail.com

ABSTRACT

This academic article aims to present the role of Buddhist monks in preserving local seed varieties through practices rooted in the daily lives of rural communities. By adhering to long-standing traditions, customs, and rituals such as “Boon Koon Lan” (Rice Seed Blessing) and “Boon Bang Fai” (Rocket Festival), part of the Isan region’s and Lao descendants’ cultural calendar, Buddhist monks act as spiritual leaders who play a vital role in promoting and sustaining local agricultural practices. These two festivals, observed in the second and sixth months according to the traditional twelve-month calendar (Hit Sip Song), serve as a mechanism for protecting and propagating indigenous plant seeds. The monks’ leadership encourages villagers to value and safeguard these seeds, which are vital for maintaining agricultural biodiversity. During the “Boon Koon Lan” ceremony, seeds are brought together for religious rituals, where the best seeds are selected and preserved for future planting. As the farming season approaches, this tradition fosters a community-wide effort to ensure seed quality and abundance. Meanwhile, the “Boon Bang Fai” festival serves as a rain-petitioning ceremony, essential for securing water for crops. Held at local temples, this festival is constructed with the craftsmanship of monks and novices and is believed to help maintain the natural conditions needed for successful farming. Collectively, these traditions allow communities to preserve local seed varieties, ensuring their continuity for future generations.

Keywords: Seeds, Local Plants, Monastic Roles, Rituals and Religions, Local Traditions

บทบาทพระสงฆ์กับการรักษาพันธุ์พืชท้องถิ่นและพิธีกรรมศาสนากับวิถีเกษตรแบบชาวบ้าน

พระคมสัน เจริญวงศ์^{1*} เอนก ไยอินทร์¹ ดาวเหนือ บุตรสีทา¹ และ พระมหาพิสุทธิ์ สิทธิเมธี¹

¹ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประเทศไทย

* Corresponding author. E-mail: sonpkk@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอบทบาทของพระสงฆ์กับการรักษาเมล็ดพันธุ์พืชพื้นบ้าน โดยการนำเสนอเรื่องราวผ่านรูปแบบวิถีปฏิบัติและการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชนชนบท โดยการปฏิบัติตามประเพณี วัฒนธรรมจารีต และขนบธรรมเนียม ที่ถูกถ่ายทอดสืบต่อกันมา คือ “บุญคุณลาน” และ “บุญบังไฟ” ประเพณีบุญเดือนยี่และบุญเดือนหก ตามฮีตสิบสองหรือจารีตสิบสองเดือน เป็นงานบุญประเพณีของชาวพุทธภาคอีสานและคนเชื้อสายลาว ที่ช่วยให้สามารถเก็บรักษาและขยายเมล็ดพันธุ์พืชภายในท้องถิ่นไม่ให้สูญหาย โดยอาศัยบทบาทการเป็นผู้นำระดับชุมชนของพระสงฆ์ (เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและเป็นที่พึ่งทางใจ) ในการช่วยส่งเสริมและผลักดันจิตสำนึกของชาวบ้านให้เกิดความรักและหวงแหนเมล็ดพันธุ์พืชประจำถิ่นผ่านกิจกรรมงานบุญคุณลาน นำเมล็ดพันธุ์มารวมกันประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ที่สมบูรณ์ไว้ขยายพันธุ์ เมื่อเริ่มเข้าสู่ฤดูกาลเพาะปลูก งานบุญที่ส่งเสริมการเพาะปลูกของชาวบ้านแบบอาศัยธรรมชาติ ดิน ฟ้า อากาศ ฝนตกต้องตามฤดูกาล โดยอาศัยฝีมือช่างของพระสงฆ์และสามเณรจัดสร้างขึ้น และใช้พื้นที่วัดจัดกิจกรรมและพิธีกรรม นั่นก็คือ “บุญบังไฟ” เป็นงานบุญประเพณีขอฝน เพื่อให้มีน้ำทำการเกษตรและทำให้พื้นดินชุ่มชื้น มีสภาพเหมาะแก่การเพาะปลูก ทำให้เมล็ดพันธุ์งอกงาม เจริญเติบโตเต็มที่ สามารถรักษาเมล็ดพันธุ์ดั้งเดิมประจำถิ่นให้คงอยู่และเป็นสมบัติให้ลูกหลานในอนาคตสืบต่อไป

คำสำคัญ: เมล็ดพันธุ์, พืชประจำถิ่น, บทบาทของพระสงฆ์, พิธีกรรมและศาสนา, บุญประเพณีท้องถิ่น

© 2024 JSSP: Journal of Social Science Panyapat

บทนำ

ปัจจุบันนี้พระสงฆ์ได้มีบทบาทกับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างมาก โดยเฉพาะชุมชนตามชนบทต่างจังหวัด พระสงฆ์ถือได้ว่าเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นที่พึ่งทางจิตใจ เป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นผู้รักษาดูแลวัดวาอาราม รวมไปถึงวิหารลานเจดีย์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะส่วนรวมของคนในชุมชน วัดจึงเป็นพื้นที่ส่วนกลางของทุกคนในชุมชน พระสงฆ์เป็นผู้คอยดูแลรักษาทรัพย์สินที่เป็นส่วนกลาง ขณะเดียวกันพระสงฆ์ก็เป็นผู้อ่านบุญ เป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวทางใจของญาติโยม ชาวบ้านในชุมชนตามชนบทที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง มีการผสมผสานการนับถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมของคนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ มีการสืบทอดเป็นวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมและประเพณีที่มีความเชื่อมโยงเรื่องผีแทรกอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิต ใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมกันในสังคม (เชาวน์มนัส ประภักดี, 2558) ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีเป็นเรื่องนามธรรม เพราะเกี่ยวกับความรู้สึก ความศรัทธา ความไว้วางใจ จึงไม่มีเกณฑ์มาตรฐานการใดที่ตรวจวัดได้ “ผี” เป็นคำที่ให้พลังขับเคลื่อนสังคมไทยผ่านยุคสมัยต่าง ๆ มาอย่างยาวนาน สามารถร้อยรัดคนไทยให้เติบโตขึ้นจนเป็นประเทศในปัจจุบัน (เรณูเหมือนจันทร์เชย, 2558) นอกจากนั้นยังมีการผสมผสานศาสนาพราหมณ์ผนวกเข้ามารวมกัน เป็นความเชื่อและความศรัทธา ทำให้มีการผสมผสานระหว่าง “ผี+พราหมณ์+พุทธ” กลายเป็นวัฒนธรรมพุทธแบบไทย ๆ ทัศนธรรสขง ศรีกุลกรณ และคณะ (2560) ได้อธิบายไว้ว่า ความกลัวต่อสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นที่มาของคติการนับถือ “ผี” ตามความเชื่อดั้งเดิมที่พัฒนาจากการเรียนรู้เกี่ยวกับตัวตนและจิตใจ และเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องผู้ปกป้องคุ้มครอง บรรพบุรุษ และการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน การเผยแพร่เข้ามาของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูพร้อมกับคติความเชื่อใหม่ สามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ไปสู่ระบบระเบียบของความดีงาม การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามท้องถิ่นชนบทมีความ

สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้าน รวมไปถึงการประกอบอาชีพและการทำงาน เกษตรกรรมเป็นอาชีพที่คนส่วนใหญ่ในชนบทของไทยนิยมทำกัน เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ ฯลฯ อาชีพดังกล่าวมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับความเชื่อ อาทิ การบูชาผืนน้ำและผืนดินเพื่อระลึกถึงบุญคุณที่ให้น้ำและดินเพื่อการเพาะปลูกพืชไว้สำหรับเป็นอาหารเพื่อการดำรงชีวิต ผิที่สำคัญยุคแรก ๆ คือ ผืนน้ำและผืนดิน ต่อมาเรียกชื่อด้วยคำยกย่องว่า “พระแม่คงคา” กับ “แม่พระธรณี” ผู้คนในสุวรรณภูมิรู้ว่ามีชีวิตอยู่ได้เพราะน้ำและดินเป็นสำคัญ จึงทำพิธีขอมาที่ใดล่วงเกินโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น เหยียบย่ำ ถ่ายของเสีย หรือทำสิ่งใดที่ไม่เหมาะสม ขณะเดียวกันก็บูชาพระคุณด้วยการใช้วัสดุลอยน้ำได้ พร้อมใส่เครื่องเซ่นไหว้ให้ลอยไปกับน้ำ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2557) การบูชาผืนน้ำหรือแม่โพสพเพื่อระลึกถึงบุญคุณพืชที่ใช้เลี้ยงชีวิตและเผ่าพันธุ์มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คนไทยและชนชาติอื่นในอุษาคเนย์เชื่อกันว่า ข้าวมีเทพธิดาประจำอยู่ เรียกว่า “แม่โพสพ” โดยมีความเชื่อว่า หากใครปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อต้นข้าว เม็ดข้าว ก็จะส่งผลให้เกิดความมั่งคั่ง สุขสมบูรณ์ ใครปฏิบัติไม่ดีต่อข้าว ทุ่งข้าว เม็ดข้าว ก็จะอดอยากเกิดวิบัตินานา ต้นข้าวเสมอมารดาของชีวิต ดังนั้น ผู้เฒ่าผู้แก่จึงสั่งสอนว่าไม่ให้เหยียบย่ำข้าว ไม่ให้สาดข้าวหรือทำข้าวหก กินข้าวเสร็จแล้วก็สอนให้ไหว้แม่โพสพขอบคุณ (มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ, 2565) นอกจากนั้น วิสุทย์ คุ่มหอม (2558) อธิบายไว้ว่า แม่โพสพเป็นเทวดาผู้หญิงที่ดูแลต้นข้าว เป็นที่รับรู้ของคนทั่วไปว่า หมายถึงข้าว เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ที่ข้าวที่เรากิน แต่สำหรับชาวนาแม่โพสพมีบุญคุณต่อการมีชีวิตของตนเป็นอย่างมาก เพราะเชื่อว่าการทำนาจะได้ผลดีจะต้องมีแรงบันดาลใจจากแม่โพสพให้ข้าวงามได้ผลผลิตที่ดี ซึ่งจะทำให้เกิดความมั่นคงของครอบครัวและชุมชน

“ฮีตสิบสอง” จารีตสิบสองเดือนที่ชาวอีสานและชาวลาวยึดถือปฏิบัติเป็นธรรมเนียมประเพณี ถือได้ว่าเป็นคัมภีร์ถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านประเพณีและวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น ยึดถือนับถือและปฏิบัติตามตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงยุคปัจจุบัน มีวัดเป็นศูนย์กลางการรักษาสืบสานประเพณีและวัฒนธรรมโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำการออกแบบกิจกรรม ทำให้รูปแบบและพิธีกรรมจึงเปลี่ยนแปลงไปตามค่านิยมและความเหมาะสมที่เหล่าพระสงฆ์และชาวบ้านลงความเห็นแล้วว่าเป็นสิ่งที่เหมาะสมและควรดำเนินการได้ ไม่ผิดต่อครรลองและวิถีปฏิบัติแบบดั้งเดิม แม้ว่าวิธีการและรูปแบบจะมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา แต่จุดหมายและอุดมการณ์ที่จะสื่อถึงวิถีความเป็นชุมชนชาวนาและการดำเนินชีวิตของแต่ละยุคสมัยนั้นยังคงอยู่เหมือนเดิม พิธีกรรมและประเพณีที่เกี่ยวข้องกับเรื่องข้าว ถือว่าเป็นกิจกรรมที่มีการกล่าวถึงในฮีตสิบสองมากที่สุด เพราะข้าวเป็นผลผลิตหรือสินค้าที่บ่งบอกถึงความมั่งคั่ง บ่งบอกถึงความอยู่ดีกินดี บ่งบอกถึงความสำคัญของข้าวที่มีมูลค่าและเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิต เมื่อกล่าวถึงประเพณีที่ว่าด้วยเรื่องข้าว จึงมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ประกอบไปด้วย บ้าน วัด โรงเรียน/หน่วยงานราชการ (บวร) ร่วมมือกันจัดทำกิจกรรมด้วยความสามัคคี พระสงฆ์ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของบวร เป็นฟันเฟืองเชื่อมกลมเกลียวทางจิตใจและศูนย์รวมใจของชาวบ้าน มีความข้องเกี่ยวกับสังคมและชุมชน เพราะพระสงฆ์ไม่ได้อยู่ผู้เดียวในป่าลึก หรือธุดงค์ไปโดยไม่มีวัดเป็นหลักแหล่งที่แน่นอนอน แม้ว่าจะมีคนกล่าวว่าปณิกษุแล้วจะต้องเป็นผู้สันโดษ เป็นผู้ออกบวชแล้วและไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนแล้ว ดังบทสวดที่ชื่อว่า “สังเวคปริกิตตนปาฐะ” (มูลนิธิตถาวร, 2567:13-14) สำหรับพระภิกษุใช้สวดนั้น ได้กล่าวว่า

“...จิระประรินพทุตัมปิ ตัง ภาคะวันตัง อุททิสสะ อะระหันตัง สัมมาสัมพุทฺธัง,
เราทั้งหลาย อุทิศเฉพาะพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง
แม้ปรินิพพานนานแล้ว พระองค์นั้น
ลัทธา อะคารัสมา อะนะการิยัง ปัพพะชิตา,
เป็นผู้มีศรัทธา ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนแล้ว
ตัลลิมัง ภาคะวาติ พรัหมะจะริยัง จะรามะ,
ประพุดิอยู่ซึ่งพรหมจรรย์ ในพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น
ภิกขุณัง ลิกขาสาชีวะสะมาปันนา,
ถึงพร้อมด้วยสิกขาและธรรมเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตของภิกษุทั้งหลาย
ตัง โน พรัหมะจะริยัง อิมัสสะ เกวะลัสสะ ทุกขักขันธัสสะ อันตะกิริยาเย สังวัตตะตุ,
ขอให้พรหมจรรย์ของเราทั้งหลายนั้น จงเป็นไปเพื่อการทำให้สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ เทอญ...”

กล่าวคือ ภิษุคือผู้ที่หนีออกจากเรือนแล้ว ตัดทางโลกเข้าสู่ทางธรรม สละแล้วซึ่งวิถีชีวิตแบบฆราวาส ไม่ควรเข้าไปวุ่นวายหรือเกี่ยวข้องกับอาชีพแบบฆราวาส ควรมุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น ยึดแนวปฏิบัติตามจารีตการครองตนเช่นเดียวกับในสมัยพุทธกาล แต่ในสภาพสังคมตามความจริงยุคปัจจุบันนี้ พระสงฆ์ได้พัฒนาการปรับเปลี่ยนรูปแบบวิถีการปฏิบัติและการดำรงตนไปตามระบบพลวัต (Dynamic System) ของโลก การบวชกุลบุตรในยุคปัจจุบันเป็นเพียงแค่การต่อลมหายใจพระพุทธศาสนาจากกรุ่นสู่รุ่งเพื่อไม่ให้สูญหายและยังคงรักษาไว้ให้ได้ราบานานเท่าที่จะสามารถกระทำได้ ดังมีคำโบราณได้กล่าวสอนลูกหลานวัยเหมาะสมที่จะบวชเกี่ยวกับการบวชมีหลายรูปแบบ ไว้ว่า

“...บวชเล่น บวชลอง บวชครองประเพณี บวชหนีทหาร
บวชผลาญข้าวสุก บวชสนุกตามเพื่อน บวชเบื่อนศาสนา
บวชฆ่ากิเลส บวชเพื่อเป็นเปรตในอบายภูมิ บวชออกไปขุมนรก...”

ดังนั้น การเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ไทยกับสังคม ชุมชน ผู้คน หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชน ต้องมีความเกี่ยวข้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ต่างคนต่างให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ต่างคนต่างขอแรงช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังคำกล่าวที่ว่า “วัดจะดีมีหลักฐานเพราะบ้านช่วย บ้านจะสวยเพราะมีวัดค้ำค้ำค้ำค้ำ บ้านกับวัดผลัดกันช่วยก็อวยชัย ถ้าขัดกันก็บรลัยทั้งสองทาง” (ภัทริณี คำผาด และคณะ, 2564) นั้นแสดงให้เห็นว่า บทบาทของพระสงฆ์ไทยมีส่วนเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน ไม่สามารถแยกห่างออกจากชาวบ้านและชุมชน พระสงฆ์ต้องอาศัยบิณฑบาตจากชาวบ้านเพื่อขออาหารเลี้ยงชีพตามคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชาวบ้านต้องอาศัยพระสงฆ์และวัดวาอารามเป็นที่พึ่งทางใจ เมื่อมีปัญหาความทุกข์จากการครองเรือน นอกจากหน้าที่ศึกษาหลักธรรมคำสอนจากพระไตรปิฎกและเทศน์สอนญาติโยม พระสงฆ์ไทยในชนบทจำเป็นต้องศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ ของชาวบ้าน มนต์คาถาสำหรับเป่ารักษาโรค หมอยารักษาโรคต่าง ๆ สุเทพ พรหมเลิศ (2557) ได้อธิบายไว้ว่า พระสงฆ์มีหน้าที่สำคัญ ๓ ประการ คือ เป็นผู้ให้ศีลปะ (สัปทายโก) คือ ศีลปะในการเลี้ยงชีพ, ชี้นำจริยะ คือ สร้างจรรยาบรรณในวิชาชีพ, นำออกจากวัฏฏทุกข์ คือ ศีลปะการใช้ชีวิตขั้นสูงตามหลักชีวิตอันเป็นมงคลสูงสุด โดยมีข้อมูลปรากฏในพระวินัยว่า พระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลได้ศึกษาและเรียนรู้งานสร้างสรรค์ด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ซึ่งในบางกรณี พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ทำหน้าที่สร้างและสั่งสอนศิลปะด้วยพระองค์เอง วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม (2523) ได้อธิบายไว้ว่า พระสงฆ์ไทยมีบทบาทในด้านการบำบัดรักษาโรคภัยไข้เจ็บและเป็นที่ปรึกษาปัญหาทางด้านโรคและสุขภาพให้แก่พุทธศาสนิกชน และเป็นที่ยอมรับในฐานะเดียวกับหมอแผนโบราณ จนกระทั่งมีการควบคุมการประกอบโรคศิลป์ในสาขาวิชาชีพเวชกรรมทั้งแผนโบราณและแผนปัจจุบัน พระสงฆ์ไทยที่เป็นหมอพระจึงกลายเป็นหมอเถื่อนตามพระราชบัญญัติการควบคุมการประกอบโรคศิลป์ของกระทรวงสาธารณสุข และเป็นการผิดพระวินัยตามประกาศคณะสงฆ์ พ.ศ. 2499 ซึ่งห้ามมิให้นักบวชในพระพุทธศาสนากระทำการเป็นหมอพระรักษาประชาชนทั่วไปอีกอย่างเด็ดขาด แต่ด้วยสภาพสังคมที่ประชาชนขาดการศึกษา ต้องการความช่วยเหลือและมีผู้ทุกข์ยากมีปัญหาด้านสุขภาพอยู่ไม่น้อย หมอพระจึงยังคงมีบทบาทสำคัญช่วยเหลือผู้ป่วยที่เกือบล้มหว้งในชีวิตด้วยปัญหาด้านสุขภาพของตนที่แพทย์แผนปัจจุบันไม่สามารถเยียวยาช่วยเหลือได้ การรักษาอาจจะไม่ได้ผลแน่ชัดด้านสุขภาพร่างกาย แต่ให้ผลดีต่อสุขภาพจิตใจของผู้ป่วย ช่วยฟื้นฟูจิตใจของผู้ป่วยให้มีความหวังที่จะต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บที่เป็นอยู่และเป็นที่พอใจแก่ผู้ป่วยเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น บทบาทพระสงฆ์ไทยในชนบทจึงถูกวางไว้เป็นผู้นำทางสังคม เป็นผู้นำดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสามัคคี ประเพณีและจารีตที่ดำรงต่อสังคม โดยสอดแทรกคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้าไปเป็นช่วง ๆ ครรลอง “ฮิตสิบสอง” จึงถูกถ่ายทอดแฝงไปด้วยคำสอน โดยมีพระสงฆ์เป็นเจ้าพิธีกรรมเพื่อสร้างกำลังใจให้ชาวบ้านมีแรงสู้งาน สามารถทำอาชีพเลี้ยงปากท้องและคนในครอบครัว สร้างความหวังแทน รักษาความเป็นเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของบรรพบุรุษที่ถูกถ่ายทอดจากกรุ่นสู่รุ่ง

พิธีกรรมทางศาสนาประจำถิ่นและวิถีเกษตรแบบชาวบ้าน

ความเชื่อดั้งเดิมและวิถีปฏิบัติของคนไทยและคนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี ความเชื่อเรื่องผีถูกแสดงออกในรูปแบบการยอมรับว่ามีอยู่ในทางอำนาจเหนือธรรมชาติ การยอมรับในความเชื่อเรื่องผีถูกแสดงออกผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ของไทยและการสืบสายตระกูล ผีสามารถปกป้องรักษา ค้ำครองลูกหลานและคนในสังคมให้อยู่เย็นเป็นสุขแสดงถึงความผูกพันกันในครอบครัวและเครือญาติ ความเชื่อเรื่องผียังเป็นโครงสร้างทางสังคมพื้นฐานของชาวไทยและถือ

เป็นกฎเกณฑ์ทางสังคม (ธัญญณ์ภัทร์ เจริญพานิช, 2559) ความเชื่อและการนับถือผีเป็นประเพณีประจำหมู่บ้าน มีการทำบุญเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล ชาวบ้านทุกคนอยู่เย็นเป็นสุข มีความสามัคคีปรองดองกันและพลังแห่งความสามัคคี จะทำให้หมู่บ้านหลุดพ้นจากภัยอันตรายทั้งปวง ซึ่งผีเป็นบรรพบุรุษของหมู่บ้าน คอยคุ้มครองและให้ความช่วยเหลือ (สุรชาติ บุขัยชยานนท์, 2559) ต่อมาได้มีการนำความเชื่อและศาสนาต่าง ๆ เข้ามานับถือตามชนชั้นผู้ปกครองหรือผู้มีอำนาจปกครองบ้านเมือง เพื่อรักษาลผลประโยชน์ที่พึงจะได้รับ จึงทำให้ประชาชนพลเมืองเปลี่ยนวิธีการนับถือและปฏิบัติตาม แต่ก็ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมและแนวปฏิบัติแบบดั้งเดิมไว้ โดยการกำหนดเอาความเชื่อหรือศาสนาแบบใหม่เข้ามาผสมผสานหรือที่เรียกว่า “ประยุกต์ให้เข้ากับสภาพสังคม” ขณะเดียวกันศาสนาใหม่ก็ถูกนำมาปฏิบัติไม่เคอะเขิน เป็นไปตามความต้องการของฝ่ายปกครองบ้านเมืองที่ต้องการเปลี่ยนแปลง ประชาชนก็ได้รับผลประโยชน์ พระชลญาณมุนี (2562) ได้อธิบายไว้ว่า การนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาใช้ในการบริหารบ้านเมือง และส่งเสริมให้ประชาชนอยู่ในศีลธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องมือในการเมืองการปกครองของไทยในสมัยปัจจุบัน ที่เป็นผู้สนองงานของพระมหากษัตริย์ ในส่วนที่ผู้ดูแลบริหารบ้านเมือง ที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการบริหารบ้านเมืองและประเทศ สอดคล้องกับ พระศรีสังฆญาณมุนี (2560) ปัจจุบันพระสงฆ์ได้สูญเสียบทบาทปัญหาชนที่มีอิสระ เป็นที่พึ่งของประชาชนทั่วไปทั้งทางจิตใจและปัญญา พระสงฆ์ถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองและผู้มีอำนาจ ทำตนให้เป็นเครื่องมือทางการเมืองเพื่อแสวงหาลาภ เงินทอง เกียรติยศ และชื่อเสียง ฯลฯ ความเชื่อเรื่องผีเป็นเรื่องอำนาจเหนือความเป็นจริงตามธรรมชาติ เป็นเครื่องมือของรัฐเพื่อให้คนในสังคมอยู่กันด้วยความสงบสุขและสามัคคี เมื่อศาสนาพุทธเข้ามามีบทบาทกับการปกครองและวิถีชีวิตจึงเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อเก่าและความเชื่อใหม่ หรือศาสนาเก่ากับศาสนาใหม่ได้อย่างลงตัว ดังนั้น คำว่า “ผีพราหมณ์ พุทธ” จึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ทั้ง 3 อย่างนี้ มีการผสมผสานถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นหลายชั่วอายุคน ทำให้การเป็นศาสนาเดียวบริสุทธิ์แบบดั้งเดิมหาไม่ได้เสียแล้ว โดยเฉพาะความศรัทธาที่มีเส้นกันบาง ๆ กับความเชื่อของประชาชนคนไทย ไม่สามารถแยกความเป็น “ผีพราหมณ์ พุทธ” ออกจากกันได้เลย ดูเหมือนว่าพิธีกรรมที่พระสงฆ์จัดทำขึ้นภายในวัดเป็นพิธีกรรมของชาวพุทธอย่างแท้จริง สืบทอดปฏิบัติมาจกสมัยพุทธกาล และกระทำตามคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งแท้จริงแล้วพิธีกรรมทางศาสนาพุทธในประเทศไทย เป็นพิธีกรรมที่ประกอบสร้างขึ้นใหม่ โดยใช้ฐานคิดความเป็นพุทธแบบผสมผสานจากความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่น นิทานปรัมปรา นิทานพื้นบ้าน เช่น นางนาคพระโขนง พญาแถน-พญาคันคาก ผีตายโหง ผีคอขาด ฯลฯ พิธีกรรมดังกล่าวจึงถูกถ่ายทอดและสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น โดยเชื่อว่าเป็นพิธีกรรมและประเพณีแบบพุทธแท้ เมื่อกาลเวลาล่วงเลยมานาน สิ่งทีประกอบสร้างทำพิธีกรรมกลายเป็นขนบธรรมเนียมปฏิบัตินับถือกันสืบต่อ ๆ กันมา บุคคลประเภทศรัทธาจริง แต่ไม่ประกอบด้วยปัญญาจึงเชื่อโดยสนิทใจว่านี่คือพิธีกรรมแบบพุทธแท้ มีความศรัทธากับพิธีกรรมโดยปราศจากข้อสงสัย ไม่มีการตั้งคำถามใด ๆ เลย เชื่อโดยสนิทใจว่านี่คือสิ่งที่สืบทอดตาม ๆ กันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เป็นสิ่งที่พระศาสดาพากันทำเป็นกิจเนื่องนิรันดร์

พิธีกรรมหรือประเพณีที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ในปัจจุบันนี้มีความเห็นพ้องตรงกันกับนักวิชาการและชาวพุทธทั่วไปแล้วว่าเป็นสิ่งที่ประกอบสร้างขึ้นมาจากหลาย ๆ ประการ เช่น ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม วิถีความเป็นอยู่ พิธีกรรม ฯลฯ ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเกิดจากความศรัทธาและความผูกพันของผู้คนตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษนับพันกว่าปีมาแล้ว เป็นการผลิตซ้ำความหมายใหม่ด้วยการประกอบสร้างความจริงจากชุดความรู้ของชาวบ้าน (นิมิตชัย ชูบุ และคณะ, 2559) การถ่ายทอดคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งแต่วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 วันอาสาฬหบูชา ปฐมเทศนาครั้งแรกแก่ปัจฉิมวัย จันถึงปัจฉิมเทศนาแก่สุภัททะภิกษุแก่ พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าถูกถ่ายทอดและเรียนรู้ด้วยการท่องจำ เรียกว่า “มุขปาฐะ” ไม่มีการจดบันทึก ไม่มีลายลักษณ์อักษร ไม่มีเขียนไว้เป็นหนังสือหรือตำรา ไม่มีการบันทึกเป็น VTR ไม่มีรูปภาพ ไม่มีเสียงบรรยายที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธองค์แบบจริง ๆ ที่สามารถสัมผัสได้ พระธรรมคำสอนถูกถ่ายทอดด้วยการท่องจำสืบต่อ ๆ กันมา แม้ในการปฐมสังคายนา ครั้งที่ 1 ได้มีการจัดหมวดหมู่คำสอนออกเป็น 3 หมวด คือ พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม โดยมีพระอรหันต์สาวก 500 รูป เข้าร่วมทำสังคายนา มีพหูสูตที่เป็นผู้จดจำดีเป็นผู้ทวนสอบ ทำอยู่ 7 เดือน จึงสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เรียกว่า “พระไตรปิฎก” เป็นคัมภีร์ของพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทยึดถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบันนี้ แม้ว่าการทำสังคายนาจะสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี กล่าวคือมีพระอรหันต์ 500 รูป บวชโดยพระพุทธเจ้าเป็นผู้ยืนยันความถูกต้อง มีพระมหากษัตริย์ คือ พระเจ้าอชาตศัตรู เป็นองค์

อุปถัมภ์ตลอดระยะเวลาจัดทำสังคายนา ถึงกระนั้นก็ดี หลังจากการทำสังคายนา ครั้งที่ 1 เสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว ได้มีพระภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อว่า “พระปุราณะ” ได้กล่าวทัดทานไม่เห็นด้วยกับการทำสังคายนาในครั้งนี้ เนื่องจากมีความไม่เห็นด้วยและเห็นแย้งกับพระอรหันต์ 500 รูป กล่าวอ้างว่าตนก็ได้ฟังธรรมะจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเช่นกัน โดยมีความเห็นแย้งเกี่ยวกับบัญญัติ 8 ประการ ได้แก่

- (1) พระภิกษุสามารถเก็บอาหารหรือของกินไว้ในที่อยู่ของตนเองได้
- (2) พระภิกษุสามารถหุงต้มอาหารในที่อยู่ของตนได้
- (3) พระภิกษุลงมือหุงปรุงอาหารด้วยตนเอง
- (4) พระภิกษุสามารถหยิบเอาของเคี้ยวของฉัณที่ยังมิได้ประเคนได้
- (5) พระภิกษุสามารถฉัณอาหารที่นำมาจากที่นิมนต์ได้
- (6) การฉัณอาหารก่อนเวลาภัตตาหาร ในกรณีที่ได้รับนิมนต์ไว้ในที่อื่น แต่ฉัณอาหารก่อนอาหารที่ตนจะต้องฉัณในที่นิมนต์
- (7) พระภิกษุสามารถฉัณสิ่งของที่เกิดหรือตกอยู่ในป่า ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของได้
- (8) พระภิกษุสามารถฉัณสิ่งของที่เกิดในสระ เช่น ดอกบัว เหง้าบัวเป็นต้นได้

ดังนั้น พระปุราณะท่านจึงขอแยกกลุ่มออกมาทำสังคายนาใหม่ โดยมีพระสงฆ์เข้าร่วม 1,000 รูป และนั่นก็ถือว่าเป็นการแยกนิกายเป็นครั้งแรกในพระพุทธศาสนา เรียกคณะสงฆ์กลุ่มนี้ว่า “อจาริยวาท หรือ มหายาน” ถือปฏิบัติและครองตนให้สอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมและสังคม โดยมีการเผยแผ่และนับถือกันในประเทศทิเบต จีน ญี่ปุ่น เกาหลี และเวียดนาม ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช มีการปลอมบวชในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เนื่องจากพระองค์ทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีการทำนุบำรุงและอุปถัมภ์พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาอย่างดี นักบวชนอกศาสนาหรือลัทธิขี้จึงเห็นช่องทางเพื่อความอยู่รอดจึงปลอมเข้าบวชเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา แต่ก็ยังถือปฏิบัติตามลัทธิความเชื่อแบบเดิมจนทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาอีกมากมาย พระเจ้าอโศกมหาราชจึงให้จัดทำกาสังคายนาขึ้น เพื่อจัดการระเบียบของหมู่สงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมและพระวินัยของพระตถาคต โดยวินิจฉัยตามคำแนะนำของพระโมคคัลลิสบุตรติสสเถระว่า พวกใดเป็นมิชฉาภิภูฏ พวกใดเป็นสัมมาภิภูฏ มีการจับสึกพระปลอมจำนวนมากกว่าหกหมื่นรูป (พระเมธีรัตนติก, 2567) หลังจากการทำสังคายนาเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว (ครั้งที่ 3) พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณะทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา 9 สาย ได้แก่ (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, 2557)

สายที่ 1 พระมัชฌันติกเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นกัศมีร์หรือรัฐแคชเมียร์ ประเทศอินเดียในปัจจุบัน และแคว้นคันธาระหรือรัฐปัญจาบทั้งในประเทศอินเดียและปากีสถานในปัจจุบัน

สายที่ 2 พระมหาเทวเถระเป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแคว้นมคธสกลณทล ปัจจุบัน ได้แก่ รัฐไมเซอร์และดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโคธาวารี ซึ่งอยู่ตอนใต้ประเทศอินเดีย

สายที่ 3 พระรักขิตเถระเป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ วนวาสีประเทศ ปัจจุบัน ได้แก่ ดินแดนทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย

สายที่ 4 พระธรรมรักขิตเถระหรือพระโยนกธรรมรักขิตเถระ (เข้าใจกันว่าเป็นฝรั่งคนแรกในชาติกรีกที่ได้เข้าบวชในพระพุทธศาสนา) เป็นหัวหน้าคณะไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ อปรันตคชนบท ปัจจุบันสันนิษฐานว่า เป็นดินแดนแถบชายทะเลเหนือเมืองบอมเบย์

สายที่ 5 พระมหารธรรมรักขิตเถระเป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นมหารัฏฐหรือรัฐมหาราษฏร์ ในภาคตะวันตกของอินเดีย ไม่ห่างจากเมืองบอมเบย์ในปัจจุบัน

สายที่ 6 พระมหารักขิตเถระเป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในเอเชียกลาง ปัจจุบัน ได้แก่ ดินแดนที่เป็นประเทศอิหร่านและตุรกี

สายที่ 7 พระมัชฌิมเถระพร้อมด้วยคณะ คือ พระกัสสปโคตรเถระ พระอฬกเถระ พระทุนทุสสรเถระ พระสหัสสะเถระและคณะไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนแถบภูเขาหิมาลัย สันนิษฐานว่า เป็นเทศเนปาล

สายที่ 8 พระโสมเถระและพระอุตตระเถระเป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ ปัจจุบัน คือ ประเทศในคาบสมุทรอินโดจีน เช่น พม่า ไทย ลาว กัมพูชา

สายที่ 9 พระมหินทเถระ (โอรสพระเจ้าอโศกมหาราช) พร้อมด้วยคณะ คือ พระอภิญญะ พระอุตตยะ พระสัมภระ และพระภัททสาละ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ลังกาทวีป ในรัชสมัยของพระเจ้าทวานัมปิยติสสะ กษัตริย์แห่งสิงหล ปัจจุบัน คือ ประเทศศรีลังกา

หากพิจารณาจากบริบทของวัฒนธรรมและวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นแต่ละประเทศตามที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณะทูตออกไปเผยแผ่ศาสนานั้น ดูเหมือนว่าแต่ละพื้นที่มีวิถีและแนวปฏิบัติแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง การถือปฏิบัติตามคัมภีร์คำสอนมีความแตกต่างกันออกไป ซึ่งเกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคม สภาพพื้นที่และสิ่งแวดล้อมที่เหล่าสมณะทูตเข้าเผยแผ่ศาสนา พระสงฆ์ยุคต่อมาได้ทำการประยุกต์และปรับเปลี่ยนวิธีการสอนธรรมะ เพื่อให้คนในพื้นที่ต่าง ๆ เข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่น ใช้วิธีการเล่าเรื่องให้สอดคล้องกับนิทานพื้นบ้าน ความเชื่อเชิงพื้นที่ การบูชาเทพเจ้า การบูชาผี การเคารพพญานาคราช ฯลฯ

ความศรัทธาและการเคารพนับถือพระสงฆ์ในชนบทห่างไกลความเจริญของคนไทยในยุคสมัยอดีตที่ผ่านมา มีลักษณะความเป็น “บวร” สูงมาก การให้วัดเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่างภายในชุมชน คือสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นภาพที่ชุมชนมอบความสำคัญให้วัด ไม่ใช่แค่เพียงกำหนดว่า “วัด หรือ ว” อยู่ตรงกลาง คั่นกลางระหว่างคำว่า “บ้าน หรือ บ” กับคำว่า “โรงเรียน หรือ ร” เพียงเท่านั้น พื้นที่ที่กำหนดให้เป็นวัด คือพื้นที่ที่ชาวบ้านตกลงร่วมกันทั้งหมู่บ้าน โดยกำหนดพื้นที่แห่งนี้คือ “วัด” เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านทุกคนสามารถใช้ประโยชน์สร้างความสุขร่วมกัน มีกิจกรรมหรืองานสังสรรค์ร่วมกัน ฯลฯ ไม่ใช่วัดตามความหมายทางกฎหมายที่มหาเถรสมาคมกำหนดไว้เช่นปัจจุบันนี้ “พระสงฆ์” คือ ลูกหลานชาวบ้านในละแวกนั้น ๆ บวชเข้ามาเพื่อศึกษาเล่าเรียนหาความรู้ ซึ่งไม่ใช่เพียงแค่ศึกษาธรรมะเท่านั้น แต่สิ่งสำคัญกว่านั้นก็ คือ การศึกษาสรรพวิชาที่สามารถนำเอาใช้ครองตนสำหรับการเป็นฆราวาสหลังจากสึกออกไปจากเพศบรรพชิตแล้ว วิชาชีพที่สำคัญ ได้แก่ หัตถกรรมจักสาน ช่างไม้ เลขค่านวน วิชาคาถาอาคมป้องกันคุณไสยและสิ่งอาถรรพ์ ฯลฯ โรงเรียนที่ตั้งอยู่ภายในวัด โดยใช้ศาลาการเปรียญบ้าง ใต้ถุนกุฏิพระสงฆ์บ้าง เพื่อใช้สำหรับการเรียนการสอน ซึ่งรูปแบบการเรียนการสอนก็ไม่เหมือนยุคปัจจุบันนี้ มีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง พระสงฆ์ถือว่าเป็นกลไกหนึ่งของชุมชน เป็นบุตรหลานของชาวบ้าน เพียงแค่ครองตนเป็นเพศบรรพชิตอยู่ในศีลกินในธรรม อยู่ภายใต้การดูแลและอยู่ในสายตาของพ่อแม่และญาติพี่น้อง มีสถานะเป็นลูกเป็นหลานของชาวบ้าน ไม่ใช่มีสถานะถือตัวถือตนว่าเป็นผู้วิเศษหรือผู้ทรงศีล สถาปนาตนเองเป็นนักบุญเป็นผู้รู้และเชี่ยวชาญด้านคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการเชิญชวนหลอกล่อให้กลุ่มญาติโยมที่มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องการยกย่อง เพื่อให้ได้หน้าตาทางสังคม การเชิดชูให้เป็นผู้ใหญ่บุญ มีภาพลักษณ์เชิงสังคมนายกอง สร้างกิจกรรมและวัฒนธรรมฟุ่มเฟือย เพื่อควักเอาปัจจัยจากกระเป๋าดังค์ของญาติโยม โดยใช้คำว่า “บุญ” เป็นใบเบิกทาง มีสวรรค์เป็นดินแดนสวยงามที่ควรไปและต้องเร่งแสวงหาด้วยการสะสมบุญให้มาก ๆ มีนรกเป็นดินแดนที่ไม่ควรไป หากไม่ต้องการตกไปสู่นรกก็ควรเร่งทำบุญ ซึ่งบุญก็มาจากการบริจาคปัจจัยและสิ่งของที่มีมูลค่า เช่น เงิน ทองคำ อุปกรณ์อำนวยความสะดวกตามยุคสมัย ฯลฯ สำหรับการใช้ชีวิตของชาวบ้านทั่วไปนั้น วิถีชีวิตแบบบวรเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างมาก วัดคือศูนย์รวมของกิจกรรมชุมชนและแหล่งเรียนรู้เพื่อการดำรงชีพ บุคคลที่เคยผ่านการบวชมาแล้วจะใช้คำว่า “ทิด” ที่มาจากคำว่า “บัณฑิต” ซึ่งคำว่า ทิด มีความหมายหนึ่งว่า มาจากคำว่า “ทิด” ที่แปลว่า เกิด 2 คน เกิดครั้งแรกจากกรรมมารดา เกิดครั้งที่ 2 โดยการบวช มีพระอุปัชฌาย์อาจารย์เป็นจุดบิดามารดา เมื่อผ่านการบวชเรียน เท่ากับได้เกิดใหม่ เป็นคนใหม่ กล่าวกันว่า ชายไทยต้องบวชเรียนศึกษาพระพุทธศาสนา เป็นสามเณรหรือพระภิกษุ ผูกหัดอบรมกล่อมเกลาก่อนบวช ให้เป็นคนดี เมื่อสึกออกมาจึง เรียกว่า “บัณฑิต” หรือ ผู้รู้ แม้คราวหลัง คำว่า “บัณฑิต” จะกร่อนมาเป็น “ทิด” หรือ “ทิด” ตามเสียงไทย (ประพจน์ แยมทิม, 2565) บุคคลผู้ที่ไม่เคยผ่านการบวชเรียน เรียกว่า “คนดิบ” ส่วนบุคคลผู้ผ่านการบวชเรียนมาแล้วเรียกว่า “คนสุก หรือ คนสุข” ถือว่าเป็นผู้ที่สามารถออกเรือนครองเรือนได้แล้ว เพราะผ่านการศึกษาเล่าเรียนมาแล้ว (วิชาต่าง ๆ ที่ใช้ประกอบอาชีพเพื่อทำมาหากิน เช่น ช่างไม้ จักสาน ฯลฯ) ศาสนาพุทธตามชนบทจึงมีลักษณะเป็นการผสมผสานระหว่างคำสอนทางพระพุทธศาสนากับความเชื่อเกี่ยวกับวิถีและวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ โดยการกลืนความคล้ายและความสอดคล้องแบบค่อยเป็นค่อยไป จนบางครั้งผู้คนในยุคหลังหรือยุคปัจจุบัน มีความเข้าใจว่านั่นคือสิ่งเดียวกัน ซึ่งแท้จริงแล้วนั้น

พระพุทธศาสนาและความเชื่อของท้องถิ่น เช่น นับถือผี การบวงสรวง การขอพร การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ฯลฯ คือเป็นคนละสิ่ง และเป็นคนละแนวทางปฏิบัติ แต่เมื่อนำมาผนวกกันนานเข้าจึงเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นสิ่งที่ต้องทำไปควบคู่กันขาดเสียสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้เสียแล้ว เช่น การจัดสำรับบูชาข้าวพระพุทธรูป การจัดสำรับบูชาหรือเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ฯลฯ

การลงมือทำเกษตรของชาวบ้านตามชนบทของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันยังมีการนับถือวิถีและขนบแบบดั้งเดิม แม้ว่ารูปแบบและเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับการทำเกษตรจะเปลี่ยนแปลงไป มีความสะดวกสบายและมีความทันสมัยมากขึ้น สามารถผ่อนแรงคนสำหรับทำเกษตร ทำให้งานเสร็จเร็วขึ้น แต่สำหรับชนบดั้งเดิมนั้นยังคงรักษาไว้อย่างเหนียวแน่น เพราะนั่นคือ “จิตวิญญาณ” ของเกษตรกรรมตามชนบทไทย ชนบดั้งเดิมคือการบูชาเมล็ดพันธุ์ของพืชชนิดต่าง ๆ ที่จะนำไปใช้เป็นเมล็ดพันธุ์สำหรับเพาะปลูกปีถัดไป โดยจะมีการนำไปเพาะปลูกในแปลงพิเศษ เพื่อทำการดูแลรักษาด้วยวิธีการที่เหมาะสม สามารถเลือกเมล็ดพันธุ์ที่สมบูรณ์ได้ตามที่ต้องการ การเก็บในยุ้งฉางก็จะมีแท่นวางพิเศษที่อยู่เหนือจากเมล็ดพันธุ์ชนิดอื่น ๆ ก่อนจัดเก็บเมล็ดพันธุ์จะมีพิธีกรรมทางศาสนาประกอบ เช่น บุญกุ่มข้าวใหญ่ เป็นประเพณีบูชาขอบคุณเมล็ดพันธุ์ธัญญาหารที่มอบความอุดมสมบูรณ์ ช่วยให้มีความอาหารและปะทะกับความหิวโหยอดอยาก ทำให้สามารถมีผลกำไรดำรงดำเนินชีวิตและดำรงชีพต่อไปได้ในอนาคต นอกจากนั้นพิธีกรรมยังเป็นการมอบความสำคัญด้วยการยกขึ้นบูชาให้ความเคารพเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งสำคัญต่อชีวิตของผู้คนภายในชุมชน “บวร” คือ บ้าน วัด โรงเรียน/หน่วยงานราชการ มีความสอดคล้องซึ่งกันและกัน ดัง พุทธชนิตสูตร ว่าด้วยบุคคลเกื้อกูลชาวโลก (พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ 25: 449-450) ที่ว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย บุคคล 3 จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคล 3 จำพวก คือ

1. พระตถาคตเสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค ตถาคตพระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ครบถ้วน นี่คือนักบวชจำพวกที่หนึ่ง ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

2. สาวกของพระตถาคตศาสดาพระองค์นั้นนั่นเอง เป็นพระอรหันตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรสำเร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว ลั่นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ สาวกนั้นแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ครบถ้วน นี่คือนักบวชจำพวกที่สอง ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

3. สาวกของพระตถาคตศาสดาพระองค์นั้นนั่นเอง ยังเป็นพระเสขะ กำลังปฏิบัติอยู่ เป็นพหูสูต ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตร แม้สาวกนั้นก็แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ครบถ้วน นี่คือนักบวชจำพวกที่สาม ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล 3 จำพวกนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย...”

โดยนัยแห่งพุทธพจน์ข้างต้นนี้ถือเป็นเรื่องยืนยันได้ว่า วัดกับบ้าน หรือภิกษุกับคฤหัสถ์จะต้องอาศัยกัน โดยการเป็นผู้ให้ และเป็นผู้รับแก่กันและกันในลักษณะที่คฤหัสถ์ให้ทานแก่ภิกษุในธรรม โดยเฉพาะในประเทศไทยที่ได้ชื่อว่าเมืองพุทธ พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน ทำหน้าที่สั่งสอนชาวบ้านเกี่ยวกับแนวทางการดำเนินชีวิตตามแนวทางของพุทธ และขณะเดียวกัน ชาวบ้านก็อุปถัมภ์บำรุงวัดวาอาราม และอุปัฏฐากพระสงฆ์และสามเณรด้วย ปัจจัย 4 เท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพและสมควรแก่สมณภาวะ (สามารถ มั่งส้ง, 2560) ในอดีตประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับการทำเกษตรกรรม โรงเรียนภายในกำกับของกระทรวงศึกษาธิการ กำหนดให้มีการปิดภาคเรียน 3 ภาค

การศึกษา กล่าวคือ ภาคเรียนที่ 1 ฤดูการทำนา (ปิด 15-20 วัน) ภาคเรียนที่ 2 ฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าว (ปิด 15-20 วัน) และภาคเรียนที่ 3 ฤดูร้อน (ปิด 30 วัน) การปิดเทอมของนักเรียนเป็นการส่งเสริมให้เด็ก ๆ ได้เรียนรู้เชิงพื้นที่ มีโอกาสได้ช่วยพ่อแม่ทำนาหรือทำงานแบ่งเบาภาระงานในครอบครัวในช่วงฤดูการทำนา ส่วนความสอดคล้องชาวบ้านกับวัดนั้น พระสงฆ์จะช่วยเหลือชาวบ้านลงแขกทำนา โดยช่วยตามความเหมาะสมหรือตามคำเชิญชวนของญาติโยม เช่น ดำนา เกี่ยวข้าว ตีข้าว เป็นต้น พระสมุห์บัว ธิปรมโม และคณะ (2564) ได้อธิบายไว้ว่า บทบาทพระสงฆ์ในอดีตมีความเกี่ยวเนื่องกันกับชาวบ้าน เพราะการดำรงชีพของพระสงฆ์ทั้งหลายนั้น จำเป็นต้องพึ่งพาชาวบ้าน เมื่อได้รับความอนุเคราะห์จากชาวบ้านมาแล้ว ก็ต้องมีการตอบแทนให้กับชาวบ้านบ้าง พระสงฆ์ต้องประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย แต่ไม่ได้หนีไปจากสังคม การดำรงชีพยังต้องเกี่ยวข้องกับผู้คนและเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์อยู่เสมอ สอดคล้องกับ พระมหาดมรงค์ศักดิ์ สุนโท และคณะ (2567) ได้อธิบายไว้ว่า พระสงฆ์ในอดีตนั้น ชุมชน ประชาชน พระสงฆ์ ต่างมีความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน พระสงฆ์ร่วมจัดทำกิจกรรมร่วมกันกับชาวบ้าน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง ซึ่งใช้เป็นเวทีเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ ตามที่มีสอนในสมัยนั้น เป็นสถานพยาบาลรักษาคนเจ็บคนป่วย เป็นสถานสงเคราะห์ เป็นที่พบปะสังสรรค์ พักผ่อนหย่อนใจ เป็นสถานที่รื่นเริง จัดมหรสพต่าง ๆ ฯลฯ นอกจากนี้ พระสมุห์วีระ สุนทร (2566) ได้อธิบายไว้ว่า พระสงฆ์เป็นผู้ที่ประชาชนคนไทยให้ความเคารพศรัทธาและมีแนวคิดหรือองค์ความรู้ที่สามารถแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนได้ เป็นผู้นำในการทำโครงการต่าง ๆ ทำให้ชุมชนมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เช่น การฟื้นฟูพูนน้ำ การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวในพื้นที่ การส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมประจำถิ่น ส่งเสริมการเพาะปลูกเกษตรอินทรีย์และแปรรูปผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับเกษตร เพื่อการเก็บรักษาได้นานขึ้น ฯลฯ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าชุมชนพลังบวรในสังคมไทยมีความสัมพันธ์เหนียวแน่น อาศัยพึ่งพากันและกัน ก่อนจะทำการเพาะปลูกพืชพันธุ์ทางการเกษตรชาวบ้านจะต้องอาศัยความเหมาะสม ฤดูกาลที่เหมาะสม วันปลูกที่เหมาะสม พิธีกรรมที่เหมาะสม โดยอาศัยความเป็นสิริมงคลจากพระสงฆ์ ทั้งการจัดเก็บเมล็ดพันธุ์เพื่อเพาะปลูกในปีถัดไป หว่านหรือปลูกเอาฤกษ์เอาชัยเมื่อถึงฤดูกาลเพาะปลูกหรือภาษาถิ่นอีสานเรียกว่า “มือแรกแขกหมาน” คือ การเอาฤกษ์เอาชัยในการลงมือทำในครั้งแรก

บุญคุณลานและบุญบังไฟ ประเพณีท้องถิ่นที่มีความสำคัญกับเมล็ดพันธุ์

“ฮิตสิบสอง” คือ จารีตปฏิบัติของคนอีสานในประเทศไทยและคนประเทศลาว เป็นประเพณีการทำบุญตลอดระยะเวลา 12 เดือน ตลอดทั้งปีจะมีปฏิทินงานบุญทุกเดือน กล่าวคือ เดือน 1 บุญเข้ากรรม, เดือน 2 บุญคุณลาน, เดือน 3 บุญข้าวจี, เดือน 4 บุญผะเหวด, เดือน 5 บุญฮอดสง, เดือน 6 บุญบังไฟ, เดือน 7 บุญข้าสยะ, เดือน 8 บุญเข้าพรรษา, เดือน 9 บุญข้าวประดับดิน, เดือน 10 บุญข้าวสาก, เดือน 11 บุญออกพรรษา, เดือน 12 บุญกฐิน (ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร, 2566) เมื่อกล่าวถึงงานบุญจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการบูชา ชาวบ้านภายในชุมชนจะเข้ามาเกี่ยวข้องร่วมกันทำกิจกรรม นอกจากนั้นแล้วในปัจจุบันนี้ได้มีหน่วยงานภาครัฐเข้าไปสนับสนุนด้านงบประมาณและจัดทำกิจกรรมโครงการร่วมกันกับวัดและชุมชนมากขึ้นเรื่อย ๆ “ฮิตสิบสอง” หรือ “ประเพณี 12 เดือน” เป็นงานบุญที่ต้องอาศัยความเป็นบวร บ้าน วัด โรงเรียน/หน่วยงานภาครัฐ ร่วมไม่ร่วมมือประสานพลังความสามัคคีจึงจะสามารถทำสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี บุญใหญ่ทั้ง 12 เดือน เป็นกิจกรรมของชุมชนโดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง มีพระสงฆ์เป็นแกนนำ จัดเตรียมพิธีการต่าง ๆ เช่น จัดเตรียมสถานที่ต้อนรับผู้เข้าร่วมกิจกรรม จัดเตรียมสถานที่ประกอบพิธีกรรม จัดเตรียมสถานที่ทำบุญ และเป็นผู้ประสานประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ฯลฯ พระสงฆ์เป็นผู้บัญชาการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งหากพิจารณางานบุญของเดือนนี้และเดือนหกในฮิตสิบสอง จะเห็นได้ว่ามีความเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตการเก็บเมล็ดพันธุ์และการขยายเมล็ดพันธุ์ของเกษตรกรแบบชาวบ้านทั่วไป โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ถือว่าเป็นพืชที่หล่อเลี้ยงความอุดมสมบูรณ์ให้ชีวิตและผลกำไรในการทำงาน ดังปรากฏในคำญาโบราณ (ข้าพล แนวจำปา, 2565) ที่กล่าวถึงบุญเดือนสองและบุญเดือนหก ไว้ว่า

“...ฮอดเดือนสองอย่าช้าข้าวใหม่ปลามัน
ให้โฮมาโฮมกันแต่งบุญประทายข้าว
เชิญให้มาโฮมเต้าอย่าพากันขี้ถี้
บุญคุณลานตั้งแต่ก็พากันให้รักษา...”

กล่าวโดยสรุป คือ เมื่อเข้าสู่เดือนที่สองของปีถือว่าเป็นฤดูกาลข้าวใหม่ปลามัน มีการเชิญชวนชาวบ้านให้มาร่วมกันสร้างความสามัคคีโดยการนำข้าวเปลือกมาทำบุญประพรายหรือการทำให้ข้าวเปลือกเป็นกองขนาดใหญ่ เพื่อลดความตระหนี่ถี่เหนียว และยังคงรักษาประเพณีวัฒนธรรม ที่เรียกว่า “บุญคุณลาน” ไว้ให้ลูกหลานสืบต่อไป

“...ฮอดเดือนหกเสียงฟ้า ไชบอกข้าวเมืองคน มีแต่ฝนกับลมส่งเสียงกึกก้อง

สายตามองเห็นแล้ว ในใจกะให้ม่วน ส่วนว่าเขียดอ้อม ลำเกี่ยวใส่ผู้สาว

เห็นปลาขาวปลาชิว ปลาฉินปลากะเดิด เล่นหยอกล้อ กันเล่นเหลือหลาย

เดือนนี้เหม็ดโทษฮ้ายบ่มีเรื่องเลิงหลง ฮัดดวงวาตภัยค้ำลงปลายไม้

เห็นแต่สี่ไสนั้น วันเพ็ญสิบห้าค่ำ วิสาขะเลิศล้ำ ชาวบ้านบ่อยู่เสย

ไผกะฮึมเป้ย ๆ ลงวัดเวียนเทียน ได้เวียนมาถึง นพคุณคล่องเค้า...”

กล่าวโดยสรุป คือ เมื่อเข้าสู่ฤดูกาลเดือนหก การได้ยินเสียงฟ้าร้อง เสียงลมดังกึกก้อง เป็นสัญญาณให้ผู้คนได้ทราบว่าเป็นฤดูกาลที่ต้องเตรียมพร้อมเพื่อที่จะลงไถทำนา เอาเมล็ดพันธุ์ข้าวปลูกออกจากยุ้งฉาง เพื่อทำการแช่น้ำและหว่านกล้าปักดำ ยิ่งการได้ยินเสียงร้องของกบเขียด และได้เห็นปลาวิ่งเล่นน้ำอย่างสนุกสนาน ยิ่งเป็นการบ่งบอกถึงการเข้าสู่ฤดูฝนและพร้อมที่จะทำนาปักดำ นอกจากนั้นแล้วในเดือนนี้ก็ไม่ละทิ้งพระพุทธศาสนา ยังให้ความสำคัญกับวันวิสาขบูชา มีการทำบุญตักบาตรและเวียนเทียนรอบศาลาการเปรียญหรือรอบพระอุโบสถร่วมกัน

“บุญคุณลาน” เป็นประเพณีขอขอบคุณเมล็ดพันธุ์ (ข้าว) หลังจากเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกมารวมกันทำบุญที่วัด โดยเทข้าวเปลือกรวมกันให้เป็นกองใหญ่ ๆ (คนอีสานและคนลาว เรียกว่า ประพรายข้าว) มีการสวดมนต์ ข้าวเปลือกและเจริญพุทธมนต์ ชาวบ้านบางคนก็จะนำข้าวปลูก (เมล็ดพันธุ์ข้าว) เข้าร่วมพิธีกรรม โดยเชื่อว่าเป็นสิริมงคล ข้าวขยายพันธุ์ได้ดี และให้ผลผลิตที่ดีในปีถัดไป ส่วนข้าวเปลือกที่ชาวบ้านนำมาทำบุญก็จะเก็บไว้ในยุ้งฉางของวัดเพื่อเก็บไว้เป็นสมบัติของส่วนกลาง เอาไว้ในยามเกิดวิกฤตภัยแล้งหรือน้ำท่วม ซึ่งชาวบ้านสามารถกู้ยืมข้าวเปลือกเพื่อนำไปเป็นอาหารหรือนำไปทำเป็นข้าวปลูก (เมล็ดพันธุ์ข้าว) เพื่อขยายพันธุ์ทดแทนเมล็ดพันธุ์ที่เสียหายจากภัยธรรมชาติ

“บุญบั้งไฟ” เป็นประเพณีของฝน (เบิกฟ้าเบิกฝน) เพื่อนำไปใช้เพาะปลูก โดยมีการจุดบั้งไฟขึ้นไปบนท้องฟ้า บูชาพญาแถน พระมหาบุญประสิทธิ์ นาถบุญโญ (2565) ได้อธิบายไว้ว่า ประเพณีบุญบั้งไฟ มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตของชาวอีสาน เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีความเชื่อว่ามนุษย์อยู่ใต้อิทธิพลของเทวดา เมื่อถึงเดือนหกของทุกปีจะต้องจัดงานบุญบั้งไฟ เป็นการบูชาเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เพราะเชื่อว่าการทำเช่นนี้จะทำให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล ทำให้เกษตรอุดมสมบูรณ์ มีข้าวปลาอาหารที่บริบูรณ์ สอดคล้องกับ สุกัญญา สุฉายา (2558) ได้อธิบายไว้ว่า การทำนาเป็นวิถีชีวิตที่สำคัญของคนไทย ในสมัยโบราณการทำนาขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศเป็นหลัก เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล การทำบุญบั้งไฟจึงเป็นการทำเพื่อความ خوشสมบูรณ์ของบ้านเมือง ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ช่วงทำบั้งไฟส่วนใหญ่จะเป็นพระภิกษุและเณร สถานที่ในการทำบุญบั้งไฟจึงมักเป็นวัดประจำหมู่บ้าน เมื่อถึงฤดูกาลเพาะปลูก น้ำฝนจึงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อเกษตรกร การทำเกษตรแบบอาศัยธรรมชาติ ต้องพึ่งพาดีนฟ้าอากาศ หากไม่มีน้ำฝนตกสู่พื้นดิน เมล็ดพันธุ์ที่จะขยายพันธุ์ออกเงยเจริญเติบโต เพื่อเป็นอาหารให้กับมนุษย์และขยายพันธุ์ในปีต่อ ๆ ไป ก็ไม่สามารถเติบโตขึ้นมาได้เลย ความเชื่อเพื่อให้ได้น้ำฝนตามคติชนและนิทานปรัมปราพื้นบ้านจึงถูกถ่ายทอดสืบทอดกันมา กลายเป็นประเพณีหรือกิจกรรมที่ชาวบ้านต้องปฏิบัติและกระทำกันขึ้นทุก ๆ ปี วัตถุประสงค์หลักของการทำบุญบั้งไฟคือการขอน้ำฝนจากเทวดาที่เชื่อว่าอยู่เหนือกว่ามนุษย์ จะประทานให้กับโลกเพื่อให้พื้นดินชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์ สามารถทำการเกษตรและให้ผลผลิตตอบแทนที่ดีด้วย ดังนั้น บุญบั้งไฟจึงไม่ใช่งานบุญประเพณีเพื่อความสนุกสนาน หรืองานสังสรรค์ หรืองานกิจกรรมที่แฝงไปด้วยการพนันบั้งไฟ ดังเช่นในยุคปัจจุบันนี้ที่ปรากฏให้เห็นในสังคมชนบทภาคอีสานโดยทั่วไป

บุญใหญ่ทั้งสองเดือน คือ “บุญคุณลาน” และ “บุญบั้งไฟ” จึงเป็นงานบุญที่สะท้อนให้เห็นถึงการทำงานด้วยความสามัคคีร่วมกันของผู้คนในชุมชน รวมไปถึงการให้ความสำคัญกับพืชผลทางการเกษตร โดยเฉพาะเรื่องเมล็ดพันธุ์พืช เป็นการให้ความสำคัญกับการจัดเก็บและรักษาไว้จนกว่าจะถึงฤดูกาลเพาะปลูก เพื่อให้ได้เมล็ดพันธุ์ที่สมบูรณ์ มีการคัดแยกด้วยความพิถีพิถัน ใส่ใจกับการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์พืชแต่ละเมล็ดด้วยความบรรจงและความใส่ใจ ดังคำญาภาษิตอีสานที่ว่า

“...ถึงฤดูเดือนยี่มาฮอดแล้ว
 ให้นิมนต์พระสงฆ์องค์เจ้ามาตั้งสวดมงคล
 เอาบุญคุณข้าวเข้าป่าหาไม้เห็ดหลว
 อย่างได้หลังลิมถิมฮิตเก่าคงเดิมเฮาเด้อ...”

หมายความว่า เมื่อถึงฤดูเดือนยี่มาถึงให้นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมงคลทำบุญคุณข้าว ให้จัดหาไม้มาไว้ทำฟืนสำหรับใช้ในการหุงต้มประกอบอาหาร อย่างได้หลังลิมประเพณีเก่าแก่แต่เดิมมาของเรา (ประหลาด จับสูงเนิน, 2566)

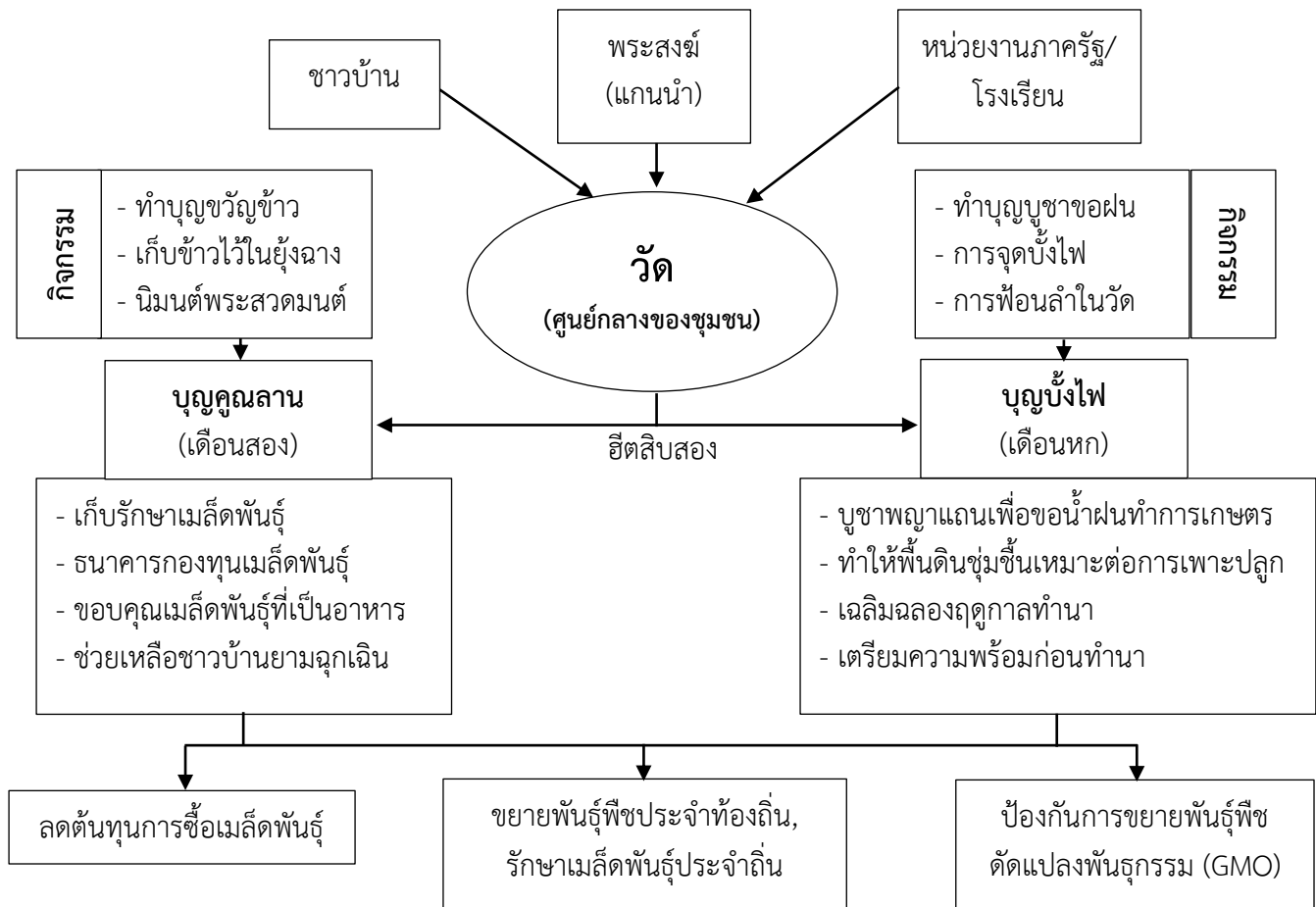
เมื่อถึงฤดูกาลเพาะปลูกชาวบ้านก็มีความใส่ใจกับกระบวนการเพาะปลูกเมล็ดพันธุ์เป็นอย่างดี เริ่มจากการให้ความสำคัญกับการขอฝนจากพญาแถน เพื่อให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล มีการนำของเครื่องเซ่นไหว้เพื่อการเอาฤกษ์เอาชัย หวานกล่ำ หรือหวานข้าว ในวันพืชมงคล หรือหลังจากวันเลี้ยงผีปู่ตา ซึ่งเป็นขนบธรรมเนียมมนับถือสืบต่อกันมา ก่อนจะลงนาคำตามฤดูกาลจะต้องบูชาพญาแถน เลี้ยงผีบ้าน/ผีปู่ตา และเลือกวันปักดำต้นกล้าเป็นต้นแรกของที่นา เช่น เลือกวันปักดำเป็นวันพฤหัสบดี เพราะเชื่อว่าเป็นวันไม่แข็ง เหมาะกับการเพาะปลูก จะทำให้พืชเจริญเติบโตเร็วและไม่เสียหาย ไม่เลือกวันอังคารปักดำเป็นวันแรก เพราะเป็นวันแข็งไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก จะทำให้ข้าวหรือพืชโตช้าได้ผลผลิตไม่ดี และไม่ทำนาให้แล้วเสร็จในวันเดือนดับ (แรม 14 ค่ำ) เพราะเชื่อว่าเป็นวันไม่ดี โบราณถือเป็นวันดับเป็นวันเดือนมีด มีสิ่งไม่ดีและสิ่งชั่วร้าย ในวันนี้จึงบอกกล่าวสอนลูกหลานไม่ให้ทำนาให้เสร็จในวันนี้ ควรทำให้เสร็จในวันถัดไป ฯลฯ

บทบาทพระสงฆ์กับการรักษาเมล็ดพันธุ์พืชพื้นบ้าน

วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต ของผู้คนในท้องถิ่นชนบทมีความสัมพันธ์และสอดคล้องซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความเป็นชุมชนพลังบวรค่อนข้างสูง พระสงฆ์ ชาวบ้าน และหน่วยงานภาครัฐ มีการทำงานสนับสนุนสอดรับซึ่งกันและกัน พระสงฆ์เป็นบุคคลที่ชาวบ้านเคารพนับถือมากที่สุด ในชุมชน กิจกรรมและพิธีกรรมงานบุญตามครรลองฮีตสิบสอง จะถูกจัดขึ้นภายในวัดประจำหมู่บ้าน พระสงฆ์จะเป็นแกนนำชักชวนชาวบ้านลงมือช่วยกันทำ เพื่อให้พิธีกรรมงานบุญสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ในประเพณีฮีตสิบสอง ตามฮีตครองของชาวอีสานและชาวลาว พระสงฆ์มีบทบาทอย่างมากในงานบุญทั้งสิบสองเดือน เพราะเป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงงานบุญประเพณีที่ใช้วัดเป็นศูนย์กลาง เพื่อทำกิจกรรม บุญบั้งไฟอีสานมีการปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสม จัดขึ้นเพื่อบูชาเทวดา ที่เรียกว่า “แถน” ขอฝน พาลม ขณะเดียวกันช่วงบั้งไฟก็คือพระสงฆ์และสามเณร ซึ่งการจุดบั้งไฟในทางพระพุทธศาสนาเป็นการสะท้อนความสำคัญแบบผสมผสานการบรวงสรวงแถน เทวดา และบูชาคุณของพระพุทธเจ้า (รัชชัย ชัยนันท, 2561) แต่สำหรับงานบุญในฮีตสิบสองที่ทำให้พระสงฆ์มีบทบาทต่อการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืชพื้นบ้านนั้น คือ “บุญคุณลาน” เป็นพิธีกรรมฉลองภายหลังการเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว จึงต้องทำบุญโดยนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์ในลานข้าวและมีการสวดข้าวเพื่อฉลองความอุดมสมบูรณ์ ขอขอบคุณแม่โพสพและขอขมาโทษที่ได้เหยียบย่ำพื้นแผ่นดินในระหว่างการทำนา โดยเชื่อว่าการทำบุญประเพณีกุ่มข้าวใหญ่ (บุญคุณลาน) จะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข มีผลผลิตจากการทำนาที่ประสบความสำเร็จ การเกษตรมีความอุดมสมบูรณ์ (ทรงคุณ จันทจร และคณะ, 2561) พระสงฆ์ถือว่ามียุทธศาสตร์อย่างมากกับประเพณีบุญคุณลาน เป็นศูนย์รวมทางจิตใจและจิตวิญญาณของผู้คนในท้องถิ่น เมล็ดข้าวเปลือกหรือเมล็ดพันธุ์พืชภายในท้องถิ่นที่นำมาร่วมพิธีกรรมจะถูกจัดเก็บไว้ในยุ้งฉางที่ถูกสร้างขึ้นภายในวัด เมื่อถึงคราวจำเป็น ชาวบ้านบางคนไม่มีข้าวกิน ข้าวไม่มีจะกรอกหม้อ ก็สามารถมาขอความช่วยเหลือจากทางวัด หรือบางครั้งมีเหตุฉุกเฉินประเภทงานอวมงคล จัดงานศพแบบกะทันหัน เจ้าภาพมีข้าวไม่เพียงพอกับการทำอาหารต้อนรับญาติพี่น้อง ก็สามารถมายืมข้าวในยุ้งฉางของทางวัดได้ เมื่อถึงฤดูกาลทำนา หากชาวบ้านท่านใดมีข้าวปลูก (เมล็ดพันธุ์ข้าว) ไม่เพียงพอ หรือเมล็ดพันธุ์ที่เก็บไว้เพาะปลูกมีสภาพไม่สมบูรณ์ ซึ่งอาจเกิดจากเมล็ดพันธุ์รับหรือฝ่อ รวมไปถึงมีสัตว์ประเภท นก หนู ลักขโมยกัดกินเมล็ดพันธุ์จนทำให้เกิดความเสียหาย ก็สามารถมากู้ยืมเมล็ดพันธุ์จากทางวัดได้เช่นกัน ดังนั้น จะเห็นได้ว่าเมล็ดพันธุ์ (ข้าว) ที่ถูกนำมารวมกันในประเพณีบุญคุณลาน จะถูกเก็บรักษาเอาไว้เป็นอย่างดีภายในยุ้งฉางของทางวัด โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้คอยดูแลรักษาไว้ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชาวบ้านและชุมชน เมื่อญาติโยมมีความจำเป็นหรือขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ก็สามารถกู้ยืมได้จากยุ้งฉางของทางวัด เมื่อเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยวในฤดูกาลถัดไปก็นำมาใช้คืน

ให้กับทางวัด ถือว่าเป็นการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ระหว่างพระสงฆ์และชาวบ้าน โดยมีวัฒนธรรมประเพณีประจำถิ่นเป็นเครื่องมือช่วยผลักดันให้เกิดความสำเร็จและความดีงามภายในชุมชน

องค์ความรู้ใหม่

ภาพที่ 1 แสดงองค์ความรู้ใหม่

บทสรุป

ในอดีตการเข้ามาบวชเป็นพระและสามเณรในพระพุทธศาสนา มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาเล่าเรียน ทั้งวิชาทางธรรมและวิชาทางโลก เพราะการอ่านออก เขียนได้ และมีความรู้เกี่ยวกับศาสตร์ประเภทเพื่อประกอบอาชีพ เช่น หัตถกรรมจักสาน ช่างไม้ ช่างฝีมือ หมอยาพื้นบ้าน ฯลฯ ล้วนจำเป็นต้องศึกษาจากตำราโบราณภายในวัด เนื่องจากไม่มีโรงเรียนและแหล่งเรียนรู้เพื่อค้นหาข้อมูลเช่นดังสมัยปัจจุบัน ดังนั้น พระสงฆ์ในชุมชนชนบทจึงมีหน้าที่และบทบาทหลากหลายอย่าง ขึ้นอยู่กับว่าชาวบ้านต้องการจะให้พระสงฆ์เป็นเช่นใด เช่น เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นสมณะผู้ปฏิบัติเคร่งครัดตามพระธรรมวินัย เป็นผู้นำทำกิจกรรมและดำเนินโครงการต่าง ๆ เป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นผู้อนุรักษ์และถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับจารีตประเพณีแบบดั้งเดิม ฯลฯ บุญประเพณีตามจารีตของชาวบ้านจึงจำเป็นต้องมีพระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเสมอ “บุญคุณลาน” และ “บุญบั้งไฟ” เป็นประเพณีตามฮีตสิบสองซึ่งมีความสำคัญกับเกษตรกร บุญคุณลานเป็นประเพณีบุญเดือนยี่ มีส่วนช่วยส่งเสริมการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ การสะสมเมล็ดพันธุ์เพื่อนำมาเป็นกองทุนธนาคารเมล็ดพันธุ์ บุญบั้งไฟช่วยส่งเสริมการเพาะปลูกและขยายพันธุ์พืชให้เจริญเติบโตและแข็งแรงสมบูรณ์ โดยการจุดบั้งไฟขึ้นไปบนท้องฟ้าบูชาพญาแถนเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ทำให้เกษตรกรมีน้ำไว้สำหรับเพาะปลูก ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งทั้งสองงานบุญนี้

ต้องอาศัยวัดเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรม พร้อมทั้งมอบบทบาทให้กับพระสงฆ์เป็นผู้นำพาทำ เพื่อสร้างความสามัคคีและยังคงรักษาจารีตประเพณีของบรรพบุรุษสืบต่อไปสู่รุ่นลูกหลานในอนาคตข้างหน้า

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2557). *ลอยกระทง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- ข้าพล แนวจำปา. (2565). *ผญาอีสาน “ฮีตสิบสอง”*. สืบค้น 29 สิงหาคม 2567. จาก <https://www.isangate.com/new/16-word/paya-soi/792-paya-heet-12.html>.
- เชาวนมนัส ประภักดิ์. (2558). ฝีมือโลกทัศน์ของคนไทดำและมอญในชุมชนท้องถิ่นภาคกลาง: บทสังเคราะห์โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพื้นที่ภาคกลาง. ใน *รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 2 “สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร”* (น. 145-164). กำแพงเพชร: มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร.
- ทรงคุณ จันทกร สิบปี๋ ขยานุสาสนี จันทรดอน และ ชมนาด แผลงมาลัย. (2561). บุญกุ่มข้าวใหญ่: ความสัมพันธ์ของความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมต่อความมั่นคงทางสังคม และเศรษฐกิจชุมชนอีสาน. *วารสารช่อพะยอม*, 29(1), 421-430.
- ทัศนธรสงข ศรีกุลกรณ, วินิตา คงประดิษฐ์, วรณวิภา สุเนตต์ตา, เพ็ญสิริ ชาตินิยม และ สุภาวี ศิรินคราภรณ์. (2560). ฝักราหมณ์ พุทธ: วัฒนธรรมระดับได้. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย*, 37(3), 129-142.
- ธัญณณภัทร์ เจริญพานิช. (2559). ฝัและอำนาจ ผ่านความเชื่อเรื่องผีของชาวไทยทรงดำ ตำบลพันเสา อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก. *วารสารราชพฤกษ์*, 14(2), 67-74.
- นิมิตชัย ชูปุ, เกตติวา บุญปรากฏ และ ปัญญา เทพลิง. (2559). การประกอบสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมของวัดเขียนบางแก้ว อำเภอบางบาล จังหวัดพิจิตร. ใน *รายงานสืบเนื่องการประชุมมหาดใหญ่วิชาการระดับชาติ และนานาชาติ ครั้งที่ 7* (น. 69-89). สงขลา: มหาวิทยาลัยหาดใหญ่.
- ประพจน์ แยมทิม. (2565). ปรัชญาในทัศนะของคนไทย. *วารสารนิสิตวัง*, 24(2), 120-124.
- ประหลาด จับสูงเนิน. (2566). *ประเพณีสู่ขวัญข้าว ตำบลนากลาง อำเภอสว่างเนิน จังหวัดนครราชสีมา*. สืบค้น 29 สิงหาคม 2567. จาก <https://tambonnaklang.go.th/fileupload/1314pa-susu.pdf>.
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. (2557). *ประวัติพระพุทธศาสนาในอินเดีย*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: เอกพิมพ์ไท.
- พระมหาบุญประสิทธิ์ นาถปัญโญ. (2565). การศึกษาวิเคราะห์ประเพณีบุญบั้งไฟในจังหวัดยโสธร. *วารสารปรัชญาปริทรรศน์*, 27(1), 208-218.
- พระเมธีรัตนติก. (2567). *ประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎกบาลี*. สืบค้น 23 สิงหาคม 2567. จาก http://oldweb.mcu.ac.th/mcutrai/menu2/Article/article_23.html.
- พระศรีสังฆาณมณี. (2560). พระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองของไทย. ใน *รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 4 และนานาชาติ ครั้งที่ 2 “Buddhist Innovation for Developing Thailand”* (น. 2423-2436). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น.
- พระสมุห์บัว ทีปธมโม, พระครูวัชรสุวรรณาทร และ พระครูวิรุฬห์วัชรธรรม. (2564). บทบาทพระสงฆ์กับการเสริมสร้างภูมิปัญญาชาวบ้าน. *วารสาร มจร การพัฒนาสังคม*, 6(3), 228-237.
- พระสมุห์วีระ สุนทโร. (2566). พระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนตามหลักพระพุทธศาสนา. *วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมปริทรรศน์*, 6(4), 241-253.
- ภัทรินี คำผาด, ปรียาภรณ์ เหลืองวรรณ และ พนิดา มะกรุดอินทร์. (2564). หลักพุทธธรรมกับแนวคิดพลัง “บวร” (บ้าน วัด โรงเรียน) เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์คลองเจดีย์บูชา. ใน *รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 13 “มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม”* (น. 2654-2659). นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ. (2565). *ประเพณีเดือน 8-9 : พิธีบูชาแม่โพสพ*. สืบค้น 20 สิงหาคม 2567. จาก <https://ich-thailand.org/article/detail/62ccfbd4ea3e214999972cd8>.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พรไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิสวนแก้ว. (2567). *คู่มืออุบาสก อุบาสิกา บทสวดมนต์ ทำวัตรเช้า-เย็น แปลไทย*. นนทบุรี: โพธิ์ทองการพิมพ์.
- รัชชัย ชัยนันท. (2561). วัฒนธรรมความเชื่อที่มีต่อประเพณีบั้งไฟของคนอีสาน. *วารสารปรัชญาปริทรรศน์*, 23(2), 89-99.
- เรณู เหมือนจันทร์เชย. (2558). หน้าที่ทางสังคมของความเชื่อผีบรรพบุรุษไทยโขง. บ้านเกาะแรด จังหวัดนครปฐม. *วารสารภาษาและวัฒนธรรม*, 34(1), 85-103.
- วไลพร ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม. (2523). *บทบาทพระสงฆ์ไทยที่เป็นหมอประในด้านการบำบัดรักษาโรคแก่ชุมชน* (รายงานวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- วิฑูรย์ คุ่มหอม. (2558). แม่โพสพ: ตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรม. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 3(2), 140-151.
- ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร. (2566). *ฮีตสิบสอง : ประเพณีอีสาน 12 เดือน*. สืบค้น 17 สิงหาคม 2567. จาก <https://isancenter.msu.ac.th/?p=1229>.
- สามารถ มั่งส้ง. (2560). *วัดกับบ้าน: เหตุปัจจัยอาศัยกันและกัน*. สืบค้น 15 สิงหาคม 2567. จาก <https://mgronline.com/daily/detail/9600000072646>.
- สุกัญญา สุจฉายา. (2558). พิธีขอฝนของชนชาติไท. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 22(2), 27-63.
- สุรชาติ บุษย์ชญาณนท์. (2559). คติความเชื่อเรื่องผีในยุควิทยาการสมัยใหม่ (IT). *วารสารนวมองแหงพุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 3(1), 42-55.